

หลักการเพื่อคุณภาพและความสำเร็จของงานวิจัย PRINCIPLES FOR QUALITY AND SUCCESS OF RESEARCH

พระมหาไพจิตร อุตตมธมโม
Phramaha Pajit Uttamadhammo
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย
Mahamakut Buddhist University, Mahavajiralongkorn Rajavidyalaya Campus
พระมหาณัฐวุฒิ สงวนงาม
Phramaha Natthawut Sanguangam
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Graduate school, Mahachulalongkornrajavidyalaya University
E-mail: natthawut3984@gmail.com
วันที่รับบทความ (Received) : 9 เมษายน 2563
วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 24 ธันวาคม 2563
วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 24 ธันวาคม 2563

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษาหลักการเพื่อคุณภาพและความสำเร็จของงานวิจัย การมีส่วนร่วมในงานวิจัยระหว่างผู้วิจัยกับผู้ร่วมวิจัยนั้น เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นและสำคัญอย่างมาก ผู้เขียนเห็นว่า ควรมีหลักการเป็นเครื่องชี้นำ เพื่อใช้เป็นข้อคิดเตือนใจในตลอดระยะเวลาในการทำวิจัย เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนถึงขั้นตอนสุดท้ายของการวิจัย การนำหลักธรรมดังกล่าวมาประยุกต์ใช้จะช่วยส่งเสริมให้งานวิจัยมีคุณภาพจากการศึกษาพบว่า หลักการเพื่อคุณภาพและความสำเร็จของงานวิจัย ประกอบด้วย กัลยาณมิตรธรรม 7 สังคหวัตถุ 4 วุฒิธรรม 4 เวสารัชชกรณธรรม 5 สารานิยธรรม 6 อริยทรัพย์ 7 นาถกรณธรรม 10 สัพปุริสธรรม 7 พรหมวิหาร 4 ขรवासธรรม 4 และอิทธิบาท 4 การนำหลักธรรมเหล่านี้มาประยุกต์ใช้ในการวิจัยสามารถพัฒนางานวิจัยให้ไปไปด้วยความยุติธรรมและมีคุณภาพมากขึ้น ตลอดจนสร้างบรรยากาศในการทำงานวิจัยอย่างมีความสุขและมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ : หลักธรรม, ความสำเร็จ, งานวิจัย

ABSTRACT

This academic article aimed to study the principles for quality and research success. Participation in research between the researcher and the co-researcher was very necessary and important. The author saw that there should be a guiding principle to serve as a reminder during the research period from the first stage to the final stage of research. The application of this principle would promote quality research. The study was found that the principles for quality and success of research consists of the Kalyanamitta dhamma 7, Sangahavatthu 4, Wutthidhamma 4, Vesarajjakarana dhamma 5, Saraniya dhamma 6, Ariyasap 7, Natthakarana dhamma 10, Sappurisa dhamma 7, Phromvihara 4, Kharavasa Dhamma 4 and

Itthibat 4. The application of these principles in research can developed to be the fair and quality of research as well as creating an atmosphere for conducting research with more happiness and efficiency.

Keywords : Principles, Success, Research

1. บทนำ

ศาสนาทุกศาสนามีหลักธรรมคำสอนเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของศาสนิกชน โดยทุกศาสนามีเป้าหมายเดียวกันคือ “มุ่งให้ทุกคนมีธรรมะ มีคุณธรรม และสอนให้คนเป็นคนดี” ดังนั้น ศาสนาแต่ละศาสนา จึงมีหลักธรรมคำสอนของตนเอง เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติหลักธรรมคำสอนใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตหลายประการ (พุทธทาสภิกขุ, 2551) สอดคล้องกับแนวคิดของพระพุทธคุณาภรณ์ (โสภณ โสภณ จิตโต) (2553) ได้กล่าวถึงสังคมปัจจุบันในการใช้หลักธรรม ว่าคนเรามีชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับว่าแต่ละคนนั้นน้อมนำเอาหลักธรรมหมวดไหน หรือข้อไหนมาเป็นเครื่องนำทาง เพื่อให้ชีวิตมีแต่ความสุข ความเจริญ ซึ่งหลักธรรมที่หลายท่านได้นำมาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตนั้น ก็มีอยู่มากมายเมื่อนำไปประพฤติปฏิบัติกันแล้ว สามารถอำนวยความสุข หรือประโยชน์สุขให้ได้ในปัจจุบันการทำงานวิจัยร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยมีความจำเป็นอย่างมากในการศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรม สังคม และอีกหลายอย่างในองค์กร และบุคคลที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม หลักธรรมจึงมีความจำเป็นอย่างมาก สอดคล้องกับแนวคิดของกฤษมันต์ วัฒนานรงค์ (2554) ได้กล่าวถึงการทำงานเป็นทีมตามแนวพุทธศาสนานั้น ถึงจะเป็นการทำงานผ่านเทคโนโลยีสมัยใหม่แต่ยังจำเป็นต้องใช้ความรักที่อยู่ในการทำงานร่วมกัน ในการทำงานเป็นทีมควรตระหนักถึงการนำหลักธรรมเพื่อความสำเร็จมาใช้ เพราะสิ่งที่ตั้งใจ ตั้งจิต ในขณะที่ทำงานนั้นจะถูกถ่ายทอดออกมาเป็นส่วนหนึ่ง จนสามารถรู้สึกถึงความตั้งใจ ตั้งจิต ผ่านความน่ารัก ความประณีต และความสวยงาม การใส่ความรักหรือความรู้สึกดี ๆ เข้าไปในระบบงานก่อให้เกิดคุณค่าผลงานได้อย่างมาก

2. แนวคิดหลักธรรมเพื่อคุณภาพและความสำเร็จของงานวิจัย

2.1 กัลยาณมิตรธรรม 7

พระพุทธคุณาภรณ์ (2562) กล่าวถึง กัลยาณมิตรธรรม 7 องค์คุณของกัลยาณมิตร คุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้ คือท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญ ในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภทครูหรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญ 1) ปิโย น่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม 2) ครุ นำเคารพ ในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ 3) ภาวนีโย นำเจริญใจ หรือน่ายกย่อง ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง 4) วตฺตา จ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร เป็นที่ปรึกษาที่ดี 5) วจนฺทขโม อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษาซักถามคำแนะนำ วิพากษ์วิจารณ์ 6) คมฺภีรฺย จ กลั กตฺตา แกล้งเรื่องล้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อน ให้เข้าใจ และ 7) โน จภูฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในอฐาน คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย

หลักกัลยาณมิตรธรรม 7 ดังกล่าวข้างต้นมีประโยชน์ต่อการใช้เป็นข้อคิดเตือนใจในการทำวิจัยให้เป็นไปอย่างมีคุณภาพและประสบผลสำเร็จ ดังนี้ 1) ปิโย ผู้วิจัยต้องทำตัวให้มีความน่ารักชวนให้อยากเข้าไปปรึกษา ได้ถาม 2) ครุ นำเคารพ ในการทำงานร่วมกันนั้น ทุกคนควรทำงานให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งใจ และปลอดภัย ซึ่งกันและกัน 3) ภาวนีโย ผู้วิจัยจะต้องทำตัวให้น่าเจริญใจ หรือน่ายกย่อง และควรปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง 4) วตฺตา จ การทำงานร่วมกันควรรู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี 5) วจนฺทขโม ทุกคนจะต้องอดทนต่อถ้อยคำซึ่งกันและกัน พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษาซักถามคำแนะนำ วิพากษ์วิจารณ์ อดทน ฟังได้ไม่เพ้อ

ไม่ฉุนเฉียว 6) คมกิริยา จ กถิ กตดา ผู้วิจัยควรมีการชี้แจงหรือแถลงเรื่องถ้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยาก ซับซ้อน ให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป และ 7) โน จภูฐานะ นิโยชเย ไม่ชักนำในอาชาน คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสียการนำหลักธรรมนี้มาใช้ เพื่อคุณสมบัติของมิตรดีหรือ มิตรแท้ คือท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญ ซึ่งผู้เขียนได้นำมาเป็นข้อคิด มาใช้ในการทำวิจัยร่วมกับคณะผู้ร่วมวิจัย เนื่องจากเป็นหลักธรรมที่ทำให้มองเห็นความเป็นกัลยาณมิตรที่แท้ ได้อย่างชัดเจนสามารถที่จะแก้ปัญหาพร้อมกันได้เมื่อเกิดปัญหาในการทำงาน ตั้งเป้าหมายของงานวิจัยที่จะทำ เป็นหนทางที่จะนำพากันและกันเดินทางในการทำงานร่วมกันอย่างถูกต้อง ไม่หลงทิศทางการทำงาน นับได้ว่าเป็นหลักธรรมที่จะทำให้ก่อเกิดประโยชน์เป็นอย่างมากในการทำวิจัยร่วมกัน

2.2 สังคหัตถุ 4

พระมหานพต สีสอง (2554) ได้กล่าวถึงหลักธรรมสังคหัตถุ 4 เป็นหลักธรรมะที่ช่วยส่งเสริมให้เกิด ความสามัคคีกันในหมู่คณะไม่ว่าจะเป็นองค์กรที่มีขนาดเล็กหรือองค์กรขนาดใหญ่ย่อมมีแนวที่เหมือนกัน ซึ่งมีลักษณะสำคัญดังนี้ 1) ทาน การเผื่อแผ่ ให้ความช่วยเหลือ 2) ปิยวาจา การใช้คำพูดหรือวาจาที่ไพเราะ 3) อัตถจริยา การทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น และ 4) สมานัตตตา การเอาตัวเข้าไปสมาน การวางตัวเสมอต้นเสมอ ปลาย

หลักสังคหัตถุ 4 ดังกล่าวข้างต้น มีประโยชน์ต่อการใช้เป็นข้อคิดเตือนใจในงานวิจัยให้มีคุณภาพ และ ประสบความสำเร็จมีลักษณะดังนี้ 1) ทาน ให้ความช่วยเหลือเมื่อผู้ร่วมงานวิจัยมีความเดือดร้อนในด้านการ ขาดอุปกรณ์ในการทำงานร่วมกัน 2) ปิยวาจา มีการพูดให้กำลังใจ ให้คำแนะนำ ชี้แจงอย่างถูกต้องกับ ผู้ร่วมงานวิจัยด้วยวาจาที่ไพเราะน่าฟังถือว่ามีประโยชน์ต่อการทำงานเป็นอย่างมาก 3) อัตถจริยา มีการ ช่วยเหลือทางด้านร่างกาย ร่วมมือช่วยแก้ไขปัญหาภายในการทำงานร่วมกันด้วยความเต็มใจ ที่ก่อเกิดให้การ ทำงานมีคุณภาพส่งผลถึงความสำเร็จในงานวิจัย 4) สมานัตตตา ความเป็นผู้เสมอต้นเสมอปลายเป็นหลักการที่ ผู้เขียนได้นำมาใช้ในการทำวิจัยร่วมกัน เพื่อให้เกิดความสำเร็จในงานวิจัยร่วมกัน

ดังนั้น การนำหลักธรรมดังกล่าวมานี้มาช่วยเสริมหลักการปฏิบัติงานของผู้วิจัยและ ผู้ร่วมงานวิจัยเพื่อให้เกิดการร่วมงานจะส่งผลให้การปฏิบัติงานเป็นไปด้วยความความสุข ความสามัคคี ความสำเร็จในการปฏิบัติงาน และยังช่วยส่งเสริมให้การทำงานวิจัยของผู้ร่วมงาน ให้ความสำคัญกับตนเองว่า เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยที่จะเข้าไปช่วยแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วยความเต็มใจ

2.3 วุฒิธรรม 4

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง (2561) ได้กล่าวถึงวุฒิธรรม หมายถึง ความเจริญ ความรุ่งเรือง เป็นเหตุให้เจริญรุ่งเรืองเป็นเหตุเจริญงอกงามแห่งปัญญาเป็นธรรมมีอุปการะต่อการปฏิบัติขั้นพื้นฐาน ใช้สำหรับสร้างความเจริญได้ในทุกทาง ทั้งในทางโลกและทางธรรม ตามสมควรแก่การปฏิบัติ มีลักษณะ 4 อย่าง คือ 1) สัปปริสสังเสวะ คบท่านผู้ประพฤติชอบด้วย กาย วาจา ใจ 2) สัทธัมมัสสวณะ ฟังคำสั่งสอนของ ท่านโดยเคารพ 3) โยนิโสมนสิการ ตริตระองให้รู้จักสิ่งที่ดีหรือชั่วโดยอุบายที่ชอบ 4) ธัมมานุสम्मปฏิบัติ ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมซึ่งได้ตรองเห็นแล้ว

หลักวุฒิธรรม 4 ดังกล่าวข้างต้นมีประโยชน์ต่อการใช้เป็นข้อคิดเตือนใจในงานวิจัยให้ได้อย่างมีคุณภาพ และประสบความสำเร็จมีลักษณะดังนี้ 1) สัปปริสสังเสวะ การร่วมทำงานกับนักปราชญ์นั้นจะสร้างกำลังใจให้ ผู้วิจัยก่อเกิดในการทำงานเพราะในการทำวิจัยทุกขั้นตอนจำเป็นต้องอาศัยผู้มีปัญญาจึงมีความสำเร็จ 2) สัทธัมมัสสวณะ เมื่อมีการทำงานร่วมกับนักปราชญ์ ก็จะทำให้ผู้ร่วมวิจัยได้รับข้อคิดจากท่านเหล่านั้น 3) โยนิโสมนสิการ การยอมรับความคิดเห็นจากทีมผู้ร่วมวิจัยเป็นสิ่งสำคัญ ในการใช้ปัญญาความแยบคาย การตริตระองแต่ละขั้นตอน ต้องใช้ดุลพินิจอย่างมาก ทำให้ผู้วิจัยเกิดความละเอียดในการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ

แบบมีส่วนร่วมและ 4) อัมมานุอัมมปฏิบัติ เมื่อเกิดความรู้ความเข้าใจในการทำงานร่วมกันก็สามารถที่จะให้ งานวิจัยสำเร็จตามสมควรแก่งานนั้นๆ และได้อิงอาศัยกันและกัน

ดังนั้น การนำหลักธรรมดังกล่าวมานี้มาช่วยเสริมหลักการทำให้วิจัยของผู้วิจัยให้เป็นด้วยความสามัคคี ให้กำลังใจและให้คำแนะนำ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งกันและกันจะส่งผลให้งานวิจัยนี้มีคุณภาพและประสบความสำเร็จ จึงจะได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี

2.4 เวสารัชชกรณธรรม 5

พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ (2553) ได้กล่าวถึงเวสารัชชกรณธรรม คือเป็นธรรมที่ทำให้เกิดความกล้าหาญซึ่งมีลักษณะ 5 ประการคือ 1) ศรัทธา คือ การมีศรัทธา เข้าใจในเรื่องของกฎแห่งกรรม 2) ศิล เป็นการอดช่องโหว่ ทำให้เกิดความกล้าหาญ 3) พหุสัจจะ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้มาก 4) วิริยารัมภะ ความเพียร ความวิริยะอุตสาหะ 5) ปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการทำสมาธิก็สามารถเอาชนะความกังวลทั้งหลาย

หลักเวสารัชชกรณธรรม 5 ดังกล่าวข้างต้นนี้มีประโยชน์ต่อการใช้เป็นข้อคิดเตือนใจในงานวิจัยให้ อย่างมีคุณภาพ และประสบความสำเร็จมีลักษณะดังนี้ 1) ศรัทธา การมีความเชื่อถือต่อเพื่อนร่วมวิจัย เป็นคุณธรรมที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในการทำงานวิจัยร่วมกับผู้ร่วมวิจัย เพื่อก่อเกิดความเชื่อใจซึ่งกันและกันในการทำงาน 2) ศิล จะทำให้ผู้วิจัยมีความกล้าหาญในการเผชิญหน้ากับปัญหาที่เกิดขึ้นมาในการร่วมงานวิจัยกับกลุ่มผู้ร่วมวิจัย ศิลจะคุ้มครองให้เรามีหลักมั่นคงในการทำงาน 3) พหุสัจจะ ข้อมูลถือเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยคำนึงถึงเป็นอย่างมากเกี่ยวกับงานที่ละเอียดและงานที่ต้องเผชิญ ผู้วิจัยจำเป็นต้องมีข้อมูลที่หนักแน่นในการทำวิจัย 4) วิริยารัมภะ ความอดทน มั่นคงต่อผู้ร่วมวิจัยเมื่อเผชิญกับปัญหาในการงานจะสร้างแรงบันดาลใจในการทำงานได้ดี 5) ปัญญา ความรอบรู้ในงานวิจัยเป็นสิ่งสำคัญมาก เพื่อให้งานมีความสมบูรณ์ ปัญญานับว่าเป็นคุณธรรมที่สร้างความชัดเจนในการทำงานให้มีคุณค่ามากขึ้นไปอีก หลักธรรม 5 ประการนี้จึงมีความสำคัญต่อการทำให้วิจัยในครั้งนี้ ดังนั้น การนำหลักธรรมดังกล่าวมานี้มาช่วยเสริมหลักการทำให้วิจัยของผู้วิจัยให้เป็นด้วยความสามัคคี ให้กำลังใจและให้คำแนะนำจะส่งผลให้งานวิจัยนี้มีคุณภาพและประสบความสำเร็จ

2.5 สาราณียธรรม 6

นรฤทธุ์ สุทธิสังข์ (2555) ได้กล่าวถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่จะทำให้มนุษย์และสรรพสัตว์ต่างๆใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข นั่นคือ สาราณียธรรม 6 หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน มีดังนี้ 1) เมตตากายกรรม คือทำต่อกันด้วยเมตตา 2) เมตตาวจีกรรม คือ พุดกันด้วยเมตตา 3) เมตตามโนกรรม คือ คิดต่อกันด้วยเมตตา 4) สาธารณโภคี คือ แบ่งปันสิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรม 5) สีสสามัญญุตามีความประพฤติเสมอภาคกัน 6) ทิฏฐิสามัญญุตามีความเสมอภาคกันทางความคิด และเคารพความคิดเห็นของผู้อื่น

หลักสาราณียธรรม 6 ดังกล่าวข้างต้นมีประโยชน์ต่อการใช้เป็นข้อคิดเตือนใจในงานวิจัยให้ อย่างมีคุณภาพ และประสบความสำเร็จมีลักษณะดังนี้ 1) เมตตากายกรรม ความรักใคร่เอ็นเมตรีที่ตึงามต่อผู้ร่วมวิจัย เป็นไปเพื่อความสะอาดบริสุทธิ์ในการทำงานร่วมกันเป็นอย่างมาก ในการทำงานร่วมกัน 2) เมตตาวจีกรรม การเข้าไปพุดกันด้วยคำพุดที่เต็มไปด้วยวาจาที่ประกอบด้วยความรัก และปรารถนาดี ก็จะทำให้ผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยมีกำลังใจในการทำงาน 3) เมตตามโนกรรม การทำงานที่มีจิตใจที่เต็มไปด้วยความปรารถนาดี อันเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้เกิดพลังในการทำวิจัยร่วมกัน 4) สาธารณโภคี ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมก็เช่นกันอาศัยความร่วมมือของผู้ร่วมวิจัยในทุกขั้นตอน การแบ่งปันน้ำใจและสิ่งของให้แก่กันจึงมีผลต่อ งานวิจัยเป็นอย่างมาก 5) สีสสามัญญุตามีความประพฤติทางกาย วาจา และใจที่เต็มไปด้วยความเป็นผู้มีศีลเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยให้ความสำคัญมากในการทำงานร่วมกัน เพื่อให้งานวิจัยออกมาด้วยความเรียบร้อย 6) ทิฏฐิสามัญญุตามีความคิดเห็นและอุดมการณ์เป็นเรื่องที่การทำงานร่วมกันต้องสร้างความเห็นให้เสมอกันในการทำงาน

เช่น การเตรียมการ การวางแผน การปฏิบัติ การสังเกต และการสะท้อนผล ทุกขั้นตอนการทำงานร่วมกันของผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยจึงมีความจำเป็นอย่างมาก จึงจะได้ผลสำเร็จที่แท้จริง ถือเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ดังนั้น การนำหลักธรรมดังกล่าวมานี้มาช่วยเสริมหลักการทําวิจัยของผู้วิจัยให้เป็นด้วยความสามัคคีให้กำลังใจและให้คำแนะนำ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งกันและกัน และความเสมอต้นเสมอปลายจะส่งผลให้ งานวิจัยนี้มีคุณภาพและประสบความสำเร็จ

2.6 อริยทรัพย์ 7

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2546) ได้กล่าวถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนา อริยทรัพย์ 7 ทรัพย์อันประเสริฐทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ มีลักษณะดังนี้ 1) ศรัทธา ความเชื่อที่มีเหตุผล 2) ศีลการรักษากายวาจาให้เรียบร้อย 3) ทิри ความละเอียดใจต่อการทำความชั่ว 4) โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว 5) พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก 6) จาคะ ความเสียสละเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และ 7) ปัญญาความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล

หลักอริยทรัพย์ 7 ดังกล่าวข้างต้นมีประโยชน์ต่อการใช้เป็นข้อคิดเตือนใจในงานวิจัยให้อย่างมีคุณภาพและประสบความสำเร็จมีลักษณะดังนี้ 1) ศรัทธา การทำงานวิจัยร่วมกันนั้น สิ่งสำคัญคือความเชื่อถือเชื่อมั่นต่อเพื่อนร่วมงาน เพื่อความมั่นคงในการทำงานให้เกิดความสำเร็จ 2) ศีล ผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยมีการรักษาสีลให้เสมอกัน เพื่อเกิดแรงดลบันดาลในการทำงานที่ดีแก่กันได้ เพราะเป็นกำลังหนุนช่วยส่งเสริมในการงานต่างๆ 3) ทิри ความละเอียดใจในสิ่งที่เป็นการคัดลอกงานคนอื่นสำคัญมาก ผู้วิจัยจึงถือความเป็นผู้มีความละเอียดต่อปาปประจำใจในการทำงานร่วมกัน 4) โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อปาปถือเป็นสิ่งที่ตั้งงามในผู้ร่วมวิจัยและผู้วิจัยเพื่อจะไม่ให้งานออกมาแบบมีมลทิน 5) พาหุสัจจะ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาข้อมูลให้มากเพื่อการเป็นผู้มีความรู้มาก อันจะก่อเกิดผลประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไปพลุลย์ 6) จาคะ มีการเสียสละในการทำงานร่วมกันในการทำวิจัย และ 7) ปัญญา ความรอบรู้ในการทำวิจัยของผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยมีความสำคัญมาก เปรียบเหมือนคนมีทรัพย์มาก ย่อมสามารถใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตนเลี้ยงผู้อื่นให้มีความสุข และบำเพ็ญประโยชน์ต่างๆ ได้เป็นอันมาก

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงใช้หลักธรรมนี้ในการทำงานร่วมกับผู้วิจัยในเรื่องของการร่วมมือกันทำงานวิจัยก็จะสามารถทำให้ทีมงานวิจัยที่มีประสิทธิภาพเป็นกองทุนทรัพย์ทางปัญญาอันประเสริฐร่วมกันอย่างสมบูรณ์ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งกันและกัน และความเสมอต้นเสมอปลาย จะส่งผลให้งานวิจัยนี้มีคุณภาพและประสบความสำเร็จ

2.7 นาคกรณธรรม 10

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2556) ได้กล่าวถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนา นาคกรณธรรม 10 ด้วยการมีความประพฤติที่ดีงาม การศึกษา การคบคนที่พอให้คำแนะนำในการงานได้เป็นอย่างดี เพื่อจะทำให้การงานที่ทำไม่ก่อเกิดเป็นงานที่ไม่มีคุณภาพ ท่านจึงกล่าวคุณลักษณะดังนี้ 1) ศีล ความประพฤติดีงามสุจริต 2) พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก 3) กัลยาณมิตรตตา มีกัลยาณมิตรการคบคนดี ได้ที่ปรึกษา 4) โสวัจัสสตา ความเป็นผู้วางง่ายสอนง่าย 5) กิงกรณียะสุ ทักขตา ความเอาใจใส่ช่วยขวนขวายในกิจใหญ่ย่อยทุกอย่างของเพื่อนร่วมหมู่คณะ 6) ธัมมกามตา ความเป็นผู้ใคร่ธรรม คือ รักธรรม ใฝ่ความรู้ใฝ่ความจริง 7) วิริยารัมภะ ความขยันหมั่นเพียร คือ เพียรละความชั่ว ประกอบความดี 8) สันตุฎฐี ความสันโดษ คือ ยินดี มีความสุขความพอใจด้วยปัจจัย 4 9) สติ ความมีสติ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการที่ทําคำที่พูดไว้ได้ และ 10) ปัญญา ความมีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้จักคิดพิจารณา

หลักนาถกรรมธรรม 10 ดังกล่าวข้างต้นมีประโยชน์ต่อการใช้เป็นข้อคิดเตือนใจในงานวิจัยให้อย่างมีคุณภาพ และประสบความสำเร็จมีลักษณะดังนี้ 1) ศิล การมีศิลปะที่เสมอกันของผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัย ถือเป็นสิ่งที่มีประโยชน์แก่งานวิจัยแบบมีส่วนร่วมเป็นอย่างมาก 2) พาหุสัจจะ การศึกษาเล่าเรียนมากของผู้วิจัยที่ได้ทำงานร่วมกันนั้นมีประโยชน์มาก การรวบรวมข้อมูลให้มากเพื่องานวิจัยที่มีประสิทธิภาพ 3) กัลยาณมิตรตา ความมีกัลยาณมิตรกับผู้ร่วมวิจัยในการทำงานร่วมกันถือเป็นเรื่องที่ดีที่ผู้วิจัยควรทำกับทีม 4) โสวัสสตา ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายของผู้วิจัยจะก่อให้เกิดผลประโยชน์เป็นอย่างมากในการทำงานร่วมกัน 5) กิงกรณียะสุ ทักขตา ความเอาใจใส่ช่วยชวนชวนในกิจใหญ่น้อยทุกอย่างของเพื่อนร่วมหมู่คณะที่ทำวิจัยร่วมกันมีผลต่องานมากจึงต้องเอาใจใส่ให้ดี 6) ธัมมกามาตา ใฝ่ความรู้ใฝ่ความจริง รู้จักพูดรู้จักฟังกับเพื่อนร่วมวิจัยด้วยกันเพื่อให้เกิดประโยชน์ในงานวิจัย 7) วิริยารัมภะ ความขยันหมั่นเพียรไม่ท้อแท้่าง่าย ๆ ต่องานวิจัยที่ทำเพื่อความสำเร็จในงานวิจัย 8) สันตมูฐี มีความสุขความพอใจในงานวิจัยที่ทำให้พอดีกับสติปัญญาของตน 9) สติ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการทำงานวิจัยอย่างมีความรอบคอบทุกขั้นตอนของการทำวิจัย และ 10) ปัญญา ความมีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้จักคิดพิจารณาในขั้นตอนของการทำงานวิจัยที่ต้องไปเป็นทีมของการทำวิจัยร่วมกัน การทำงานที่ต้องอิงอาศัยกันและกันโดยเฉพาะในการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมด้วยแล้ว เพราะเป็นกำลังหนุนในการบำเพ็ญคุณธรรมต่างๆ ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างอีกด้วย

ดังนั้น การนำหลักธรรมดังกล่าวมานี้มาช่วยเสริมหลักการวิจัยของผู้วิจัยให้เป็นด้วยความสามัคคีให้กำลังใจและให้คำแนะนำ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งกันและกัน และความเสมอต้นเสมอปลายจะส่งผลให้ งานวิจัยนี้มีคุณภาพและประสบความสำเร็จ

2.8 สัปปริสธรรม 7

พระมหาสมควร ศรีสงคราม (2550) ได้กล่าวถึงหลักธรรมสัปปริสธรรม 7 ว่า สัตบุรุษ คือ ความเป็นคนดีที่สมบูรณ์ เป็นธรรมที่เหมาะสมต่อการเป็นผู้นำ โดยเฉพาะผู้ที่ป็นหัวหน้าคน หรือ ผู้นำที่จะต้องเป็นผู้รู้จักเหตุผล รู้จักตัวเอง และผู้อื่น รู้จักกาลเทศะโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรู้จักนิสัยความต้องการ ความสามารถของผู้ใต้บังคับบัญชา เพื่อจะได้เลือกใช้คนให้ถูกกับงานหรือใช้คนให้เหมาะสมกับงาน ซึ่งทุกคนสามารถนำมาประยุกต์ใช้ และถือปฏิบัติ โดยเฉพาะผู้ที่ป็นหัวหน้าต้องปกครองผู้ใต้บังคับบัญชา สมควรต้องกระทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคนอื่น และจะต้องบังคับใจตนเองให้อยู่ในกรอบของศีลธรรมอันดีงาม ซึ่งจะส่งผลต่อประสิทธิภาพในการทำงาน ประกอบด้วยหลักธรรมที่ 7 ประการ ดังนี้ 1) ธัมมัญญาตา คือ การรู้จักเหตุในเชิงที่ว่า การรู้จัก และเข้าใจในหลักการ ระเบียบ และกฎเกณฑ์ของสิ่งต่างๆ ในสังคม 2) อัถถัญญาตา คือ รู้ประโยชน์ในเชิงที่ว่า การเป็นผู้รู้จักผลหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำ สามารถรู้ถึงความมุ่งหมายของธรรมแต่ละอย่างได้ชัดเจน 3) อัถตัญญาตา คือ การรู้จักตนในเชิงที่ว่า ความรู้จักประมาณตนในเรื่องต่างๆ ทั้งฐานะทางการเงิน และความเป็นอยู่ 4) มัตตัญญาตา คือ การรู้จักประมาณในเชิงที่ว่า การเป็นคนรู้จักความพอดี หรือความพอเพียงในทุกๆ ด้าน 5) กาลัญญาตา คือ การรู้จักเวลาในเชิงที่ว่า การเข้าใจในกาลเวลาอันสมควร และระยะเวลาที่เหมาะสมสำหรับการทำกิจอันใดๆ 6) ปริสัญญาตา คือ การรู้จักชุมชนในเชิงที่ว่า การเป็นผู้รู้จักชุมชน ถิ่นอาศัย หรือสังคมที่ตนอาศัยอยู่ และ 7) ปุคคโลปรปริญญู คือ การรู้จักบุคคลในเชิงที่ว่า การเป็นผู้รู้จักเลือกคบคน ใครควรคบหรือไม่ควรคบ

การนำหลักธรรมสัปปริสธรรม 7 มาใช้ในงานวิจัยมีลักษณะดังนี้ การรู้จักเหตุรู้จักผล หลักการ ระเบียบ และกฎเกณฑ์ของสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะการทำงานวิจัยร่วมกัน ต้องรู้ความเป็นไปเป็นมาของกันละกัน หลักการในการทำงาน วัตถุประสงค์ของการทำงานวิจัยใช้เวลาให้เกิดประโยชน์ การที่จะลงพื้นที่ทำงานวิจัยกับโรงเรียนถือเป็นการทำงานกับคน จะต้องรู้เขารู้เรา รู้จักกาลเทศะในระหว่างการลงพื้นที่ทำงานกับคน รู้จักเวลา

หรือจังหวะที่จะเข้าไปทำงานวิจัย ถ้ารู้จักเวลา รู้จักการเข้าหาคนด้วยความอ่อนน้อมยอมไปสู่วิธีความสำเร็จในงานวิจัย

2.9 พรหมวิหาร 4

พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต) (2542) ได้กล่าวถึงหลักธรรมพรหมวิหาร 4 ว่า เป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐธรรมประจำใจอันประเสริฐหลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ ดังนี้ 1) เมตตา ความรักใคร่ 2) กรุณา ความสงสาร 3) มุทิตา ความยินดี และ 4) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง

การนำหลักธรรมพรหมวิหาร 4 มาใช้ในงานวิจัยมีลักษณะดังนี้รักใคร่เพื่อนร่วมงานวิจัย หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัย ไม่ว่าจะเป็นผู้บริหาร คณาจารย์ และเจ้าหน้าที่ต่างๆ ที่เราลงพื้นที่ในการทดลองเครื่องมือวิจัย จะต้องทำให้เขามีความสุขกับสิ่งที่เราทำ ถ้ามีสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นกับผู้ร่วมวิจัย ผลการทำวิจัยก็จะบรรลุวัตถุประสงค์ และให้ความสงสาร เมื่อผู้ร่วมทำงานวิจัยกับเราต้องการความช่วยเหลือในสิ่งที่เราสามารถทำได้ มีความยินดีเมื่อเพื่อนร่วมงานวิจัยกับเราได้ดีหรือประสบความสำเร็จ ยกย่องให้กำลังใจต่อกัน เมื่อได้กำลังใจ ความสุขที่จะทำงานร่วมกับเราก็เกิดขึ้นโดยง่ายดาย ควรวางใจเป็นกลางโดยที่ไม่ลำเอียงถือเป็นการชั่งแห่งความเที่ยงธรรมอย่างหนึ่งเป็นส่วนสำคัญยิ่งที่จะใช้หลักธรรมอุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงต่อผู้ร่วมทำงานวิจัยกับเรา เราควรให้ความสำคัญกับทุกคนเสมอภาคไม่เลือกปฏิบัติ เพราะทุกท่านคือส่วนสำคัญในงานวิจัยของเรา

2.10 ฆราวาสธรรม 4

พระมหาภูติชัย วชิรเมธี (2555) ได้กล่าวถึงหลักธรรมสำหรับฆราวาส ว่าเป็นธรรมสำหรับการครองเรือนหลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ ประกอบด้วย 4 ประการ ดังนี้ 1) สัจจะ ความจริงซื่อตรง ซื่อสัตย์ 2) ทมะ การฝึกฝนการข่มใจ 3) ขันติ ความอดทน 4) จาคะ ความเสียสละ สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้

การนำหลักธรรมฆราวาสธรรม 4 ซึ่งธรรมสำหรับฆราวาสมาใช้ในงานวิจัยต้องมีความซื่อสัตย์ต่องาน มีความจริงใจ ซื่อตรง พูดจริง ทำจริง ดังนั้นเมื่อพูดเสร็จแล้วต้องทำ ไม่ใช่ปากสักรแต่พูดเพียงอย่างเดียวให้ลงมือทำงานวิจัยของเราด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ควรใช้ความอดทนด้วยการข่มใจ หยุดยั้งความรุนแรงที่จะเกิดขึ้นกับเรา มีความอดทนต่องาน ต่อเพื่อนหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัย และสิ่งสำคัญการเสียสละเสียสละประโยชน์สุขส่วนตน เพื่อประโยชน์ส่วนร่วม ต้องศึกษาข้อมูลให้ดีๆ ก่อนที่จะจัดทำเครื่องมือวิจัยเพื่อนำไปทดลองกับกลุ่มตัวอย่าง และนำมาแก้ไข พัฒนางานวิจัย ถือได้ว่าธรรมะข้อนี้สำคัญ เราต้องเสียสละก่อนคนอื่นเสมอ

2.11 อิทธิบาท 4

พุทธทาสภิกขุ (2500) กล่าวว่า อิทธิบาท แปลว่า ฐานหรือหนทางสู่ความสำเร็จ หรือคุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณเครื่องสำเร็จสมประสงค์ ทางแห่งความสำเร็จ หมายถึง สิ่งซึ่งมีคุณธรรม เครื่องให้สู่ถึงความสำเร็จตามที่ตนประสงค์ ผู้หวังความสำเร็จในสิ่งใด ต้องทำตนให้สมบูรณ์ ด้วยสิ่งที่เรียกว่า อิทธิบาท ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญ คือ 1) ฉันทะ หมายถึง ความรัก และความพอใจในสิ่งนั้นๆ 2) วิริยะ หมายถึง ความเพียรในการกระทำสิ่งนั้นๆ 3) จิตตะ หมายถึง ความเอาใจใส่ ความเอาใจจดจ่อในสิ่งที่ทำ ไม่วางธุระในสิ่งนั้นๆ 4) วิมังสา หมายถึง การใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง ตรวจสอบในสิ่งนั้นๆ บุคคลเมื่อประกอบด้วย คุณธรรม 4 อย่างนี้แล้ว ย่อมประสบความสำเร็จ ในสิ่งที่ไม่เหลือวิสัยของมนุษย์ เพราะฉะนั้นท่านจึงถือว่าหลักธรรมเกี่ยวกับอิทธิบาทนี้ คงมีความหมายไปตามตัวหนังสือ โดยไม่ต้องมีขอบเขตจำกัดว่าอะไรบ้าง สรุปความสั้นๆว่า วิสัยของใคร ทำให้เขาเจริญอิทธิบาทได้มากเท่าใด เขาย่อมได้รับผลเต็มกำลังของอิทธิบาทนั้น

หลักธรรมอิทธิบาท 4 ที่ได้กล่าวมาข้างต้น ซึ่งเป็นฐานหรือเป็นหนทางสู่ความสำเร็จ ผู้เขียนได้นำหลักธรรมมาเป็นแนวทางการทำงานครั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็ฉนั้หะ รักและพอใจในการทำงาน เมื่อมีใจรักในสิ่งที่เราทำ ทำในสิ่งที่เรารักด้วยความพอใจ การทำงานวิจัยก็จะมีความสุข และต้องทำงานด้วยความมีวิริยะ พากเพียรเอาใจใส่ต่อการทำงานวิจัย ทำด้วยปัญญาความรอบรู้จริงๆ ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง ตรวจสอบในสิ่งนั้นๆ รู้จักพิจารณาใคร่ครวญ รู้จักพินิจพิเคราะห์ การทำงานวิจัยในครั้งนี้ถึงจะสำเร็จสมประสงค์

3. บทสรุป

หลักธรรมที่ใช้สำหรับการทำงานวิจัยทั้ง 11 หัวข้อประกอบด้วย 1) กัลยาณมิตรธรรม 7 องค์คุณของกัลยาณมิตร คือท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญ 2) สังคหวัตถุ 4 เป็นหลักธรรมะที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดความสามัคคีกันในกลุ่มคณะ 3) วุฒิธรรม 4 ธรรมเป็นเหตุให้เจริญรุ่งเรือง เป็นเหตุเจริญงอกงามแห่งปัญญาเป็นธรรมมีอุปการะต่อการปฏิบัติขั้นพื้นฐาน ใช้สำหรับสร้างความเจริญได้ในทุกทาง 4) เวสาร์ชชกรณธรรม 5 เป็นธรรมที่ทำให้เกิดความกล้าหาญ 5) สาราณียธรรม 6 เป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่จะทำให้นุชยและสรรพสัตว์ต่างๆ ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข 6) อริยทรัพย์ 7 เป็นทรัพย์ภายในอันประเสริฐที่ก่อให้เกิดสติปัญญาในการทำงานวิจัยร่วมกัน 7) นาถกรณธรรม 10 การมีความประพฤติที่ดีงาม การคบคนทีพอให้คำแนะนำในการงานได้เป็นอย่างดี เพื่อจะทำให้การงานที่ทำไม่ก่อเกิดเป็นงานที่ไม่มีคุณภาพ 8) สปัปฐิสธรรม 7 สัตบุรุษที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คือ ความเป็นคนดีที่สมบูรณ์ เป็นธรรมที่เหมาะสมต่อการเป็นผู้นำในการงานเป็นทีม 9) พรหมวิหาร 4 เป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐธรรมประจำใจอันประเสริฐหลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ 10) ขรवासธรรม 4 เป็นหลักธรรมสำหรับขรवासว่าเป็นธรรมสำหรับการครองเรือนหลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ ถ้ามีหลักธรรมนี้ก็ทำให้การทำงานร่วมกับชุมชนได้ดี และ 11) อิทธิบาท 4 เป็นฐานหรือเป็นหนทางสู่ความสำเร็จ หรือเป็นคุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จตามความประสงค์ หลักธรรมเหล่านี้ทั้งหมดมีประโยชน์ต่อการใช้เป็นข้อคิดเตือนใจในการทำงานวิจัยให้มีคุณภาพ และจะทำให้ผู้วิจัยได้ประสบความสำเร็จ จึงมีความสำคัญต่อการทำวิจัยในทุกๆ ด้าน ดังนั้น การนำหลักธรรมดังกล่าวมานี้มาช่วยเสริมหลักการทำวิจัยของผู้วิจัยให้เป็นไปด้วยความสามัคคีให้กำลังใจและให้คำแนะนำ จะส่งผลให้งานวิจัยนี้มีคุณภาพและประสบความสำเร็จได้เป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

- กฤษมันต์ วัฒนานรงค์. (2554). การทำงานเป็นทีมด้วย "ความรัก" ตามแนวพุทธศาสนา. สืบค้นเมื่อ 4 เมษายน 2563. จาก <https://www.thairath.co.th/content/159251>.
- ชมรมจริยธรรม สวส.(ม.ป.ป.). ธรรมะกับการทำงาน. สืบค้นเมื่อ 4 เมษายน 2563. จาก http://nih.dmsc.moph.go.th/KM/56/Dhamma_at_work.pdf.
- นรฤทธิ สุทธิสังข์. (2555). ความสัมพันธ์ระหว่างหลักสาราณียธรรม 6 กับบทบาทผู้นำของผู้บริหารในองค์กร. สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2562. จาก <https://bit.ly/2RrX53D>.
- พระเทพคุณาภรณ์ (โสภณ โสภณจิตโต). (2553). หลักธรรมนำชีวิต. สืบค้นเมื่อ 4 เมษายน 2563. จาก <https://bit.ly/2UZ9oqd>
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2542). การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2562). กัลยาณมิตรธรรม 7. สืบค้นเมื่อ 26 สิงหาคม 2562. จาก <https://bit.ly/2NGGZmJ>.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2556). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ: เอส.อาร์.พรินติ้งแมสโปรดักส์.

- พระมหานพพล สีทอง.(2554). **สังคหวัตถุ 4**. สืบค้นเมื่อ 19 มิถุนายน 2562. จาก <https://castool.com/2016/12/02/>.
- พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี. (2555). **ช่วยเหลือสัตว์โลกผู้ที่ยังมีตบอดอยู่ให้มีดวงตาเห็นธรรมถึง**. สืบค้นเมื่อ 28 มิถุนายน 2562. จาก <https://1th.me/He0V>.
- พระมหาสมควร ศรีสงคราม. (2550). **การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสัพปุริสธรรมและพระธรรมกับการปฏิบัติงานของผู้บริหารสถานศึกษากลุ่มเขตกรุงเทพมหานคร สังกัดกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.**
- พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ. (2553). **เวสารัชชกรณธรรม วิธีตัดความกังวล 5 ประการ**. สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2562. จาก <https://bit.ly/2TdiFJU>.
- พุทธทาสภิกขุ. (2500). **ศึกษารรณะอย่างถูกวิธี หรือ ธรรมวิภาค นวกภูมิ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ. สืบค้นเมื่อ 28 มิถุนายน 2562. จาก <https://1th.me/Q6fb>.
- พุทธทาสภิกขุ. (2551). **หลักธรรมคำสอนของศาสนาพุทธ**. สืบค้นเมื่อ 4 เมษายน 2563. จาก <http://oknation.nationtv.tv/blog/autan/2011/11/11/entry-2>.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2546). **อิทธิฤทธิ์ 7**. สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2562. จาก <https://bit.ly/2M70Njh>.
- สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (2561). **วุฑฒิธรรม 4**. สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2562. จาก <https://www.phuttha.com/>.
- อุเทน นุตตรกลาง. (2554). **พุทธศาสนากับการแก้ปัญหาสังคม**. สืบค้นเมื่อ 4 เมษายน 2563. จาก <http://www.satit.up.ac.th/BBC07/AroundTheWorld/reli/15.htm>.